
MAGDALENA JUREWICZ-NOWAK*

Formuły z udziałem verba dicendi sterujące zachowaniami językowymi odbiorcy w *Zwierciadle saskim* Pawła Szczerbica (XVI wiek)

Uwagi wstępne

Przedmiotem badania w niniejszym artykule jest użycie języka w społeczno-prawnej działalności człowieka. Punktem wyjścia rozważań jest antonim chaosu, czyli porządek, porządkowanie. Doświadczenie uczy, że wprowadzenie ładu w stosunki międzyludzkie, ich normalizacja ma tę zaletę, że uwalnia człowieka od wahań, co i jak w danej sytuacji należy lub czego nie należy robić. Z punktu widzenia socjologii reguły postępowania pojawiają się jako następstwo zbiorowego charakteru życia ludzi. Nie są jednak rezultatem jednorazowej umowy lub postanowienia, co nie wyklucza faktu, że mogą zostać spisane. Są raczej wynikiem długiego procesu ustalania się zasad postępowania, przybierających z czasem postać wzorów zachowań. Gdy pewien sposób postępowania cieszy się powszechną aprobatą i panuje przekonanie, że jest on konieczny i ważny dla osiągnięcia określonych celów, zaspokojenia jakichś potrzeb, staje się wiążący. Zobowiązania, które zostają zwербalizowane (ujęte w formę oświadczeń), funkcjonują jako normy. Nabierają mocy niepisanych praw (Abel 1977: 62–63)¹. Dla historyka decydujące znaczenie ma fakt utrwalenia na piśmie określonego stanu społeczno-prawnego. Dzięki temu posiadamy przynajmniej częściową wiedzę na temat prawa zwyczajowego (*ius non scriptum*), tradycyjnie przekazywanego ustnie. Przykładem zabytku, który daje pewien zasób wiadomości o polskim prawie zwyczajowym jest *Księga henrykowska* klasztoru cystersów na Śląsku

* m.jurewicz@ifp.uz.zgora.pl, doktor, Uniwersytet Zielonogórski, Zakład Historii i Pragmatyki Języka Polskiego, al. Wojska Polskiego 69, 65-762 Zielona Góra.

¹ W ten sposób Emil Durkheim objaśniał proces powstawania norm.

z XIII–XIV wieku (Bardach, Leśnodorski, Pietrzak 2009: 29)². W Niemczech pisemnym świadectwem stosowania prawa zwyczajowego i procesu jego instytucjonalizacji jest pochodzący z początku XIII wieku *Sachsenspiegel*, który wraz z *Weichbildem* tworzył prawo magdeburskie. Gdy w szesnastowiecznej Polsce wzrosło zainteresowanie dziedziną prawa, przede wszystkim z pobudek praktycznych (w związku z pełnieniem przez szlachtę i mieszczań funkcji prawnych i publicznych sędziego, prokuratora, pisarza, sekretarza, dyplomaty), pojawiło się zapotrzebowanie na drukowane zbiory popularyzujące prawo rodzime, niemieckie, rzymskie. Powstały wówczas łacińskie lub polskie dzieła: Bartłomieja Groickiego, Jana Herburta, Jana Januszowskiego, Mikołaja Jaskiera, Jana Łaskiego, Stanisława Sarnickiego, Pawła Szczerbica (Estreicher 2000: 336–339). Wydanie książki prawniczej w języku polskim poszerzało krąg jej odbiorców oraz recepcję prawa i jego wykładni. Uznanie zyskały w tym względzie zwłaszcza prace Groickiego (ok. 1534–1605) i Szczerbica (1552–1609). Ukazały się przekłady prawa niemieckiego na język polski — najpierw *Artykuły Prawa Maydeburskiego, które zowią Speculum Saxonum* Groickiego z 1558 roku, następnie *Speculum Saxonum albo Prawo Sáskie y Magdeburskie* Szczerbica z 1581 roku. Z tych ksiąg korzystały urzędy miejskie do okresu rozbiorów państwa polskiego (Estreicher 2000: 343). W związku z tym można przypuszczać, że oddziaływały wzorcotwórczo na procesową praktykę i pisma sądowe w okresie wspólnoty stanowej (Borawski 2000: 195–196). Druki z tych zabytków uczyniono podstawą niniejszej analizy lingwistycznej. Praca Szczerbica jest tłumaczeniem i kompilacją przepisów pochodzących ze *Speculum Saxonum*, *Juris Municipalis*, *Juris Feudalis* oraz *Glossy* do tych dzieł autorstwa znawcy prawa miejskiego w Polsce Mikołaja Jaskiera (Estreicher 1934: XXX 219). Szczerbic jako wykształcony prawnik oraz praktyk pełniący funkcje urzędowe chciał pogłębić wiedzę prawniczą, a ponadto udostępnić ją, jak pisze we wstępie, „proftemu Polakowi” (s. 4). Projekt ten zyskał poparcie hetmana wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego³. Specyfika tego dokumentu jako aktu komunikacji językowej polega na tym, że odzwierciedla i współtworzy kulturę prawną. Jego znaczenie tkwi w świadomości społecznej. Maria Teresa Lizisowa tłumaczy tę złożoność aktu prawnego następująco:

Na płaszczyźnie odniesienia (semantycznej) jednostka specjalistycznego języka prawnego jest konstrukcją złożoną ze znaków symbolicznych języka, wskazujących na wybrany kontekst społeczny, lecz nie bezpośrednio. Stanowione w formie przepisów normy prawne dotyczą wprawdzie relacji międzyludzkich istniejących w rzeczywistym świecie oraz wpisują się w kulturę prawną danej społeczności ludzkiej, lecz

² Niezależnie od prawa zwyczajowego funkcjonowało również prawo stanowione przez władzę: przywileje i statuty.

³ Był to prywatny projekt w przeciwieństwie na przykład do kodyfikacji prawa o zasięgu ogólnopaństwowym, zwanej korekturą Taszyckiego z 1532 roku, którą sejm ostatecznie odrzucił (Uruszczak 1979: 51).

ich nie opisują. Stosunek do rzeczy oznaczonej tekstem wskazuje kontekst zjawisk społecznych, zapośredniczonych między faktycznością a obowiązywaniem. Wypowiedź prawna nie jest powiadomieniem, nie wskazuje na konkretne rzeczy, jest natomiast czynnikiem umożliwiającym zaistnienie określonej rzeczywistości (Lizisowa 2009: 22–23).

Cel i metoda pracy

Zadaniem tego artykułu jest odtworzenie wzorów zachowań językowych w sytuacji sądowej, związanych z pełnieniem określonych ról społecznych. W tym celu skoncentrowano się na sekwencjach z użyciem czasowników nazywających komunikację werbalną typu: *mówić, rzec, apelować, pytać, odpowiadać*. Występują one w tekście w różnych funkcjach: metatekstowej⁴, gdy sygnalizują „mówieniowy charakter relacjonowanego zdarzenia” w formie przytoczenia cudzych słów po czasowniku (Kleszczowa 1989: 133), na przykład: „Appellować kto chce / **ma mówić temi fłowy**: Pánie | Sędzia [...]” (s. 13), przedstawieniowej i impresywnej, na przykład: „A gdzieby im przyięgę fkazano / tám nie opie=|kun / ále famá **ma przyięgáć**” (s. 25) oraz ekspresywnej, na przykład: „Ktoby w Mieście Ławniká w Łáwicy / álbo ná mie=|ścu Sądowym siedzącego / **nárzekl** / álbo fie nań fłowy nie ucźciwe=|mi puścił / przepada y Ławnikowi emende 30 fzelągów / y Sędzie=|mu winę. A iefliby go **złáiał** / iuż po wyrzeczzeniu Decretu / ná ktoryby | y drudzy ławnicy zezwolili / tedy wfzytkim ławnikom emendy poku=|pi [...]” (s. 207).

Krystyna Kleszczowa w pracy poświęconej *verba dicendi* w ujęciu historycznym wyróżniła ponad dwa tysiące takich jednostek⁵. Czasowniki te stanowią element aktu mowy. Zdania z ich użyciem odnoszą się ponadto do rzeczywistości pozajęzykowej, gdyż zmieniają sytuację normatywną nadawcy i odbiorcy. Istnieją w świadomości społecznej jako rzeczywistość prawna (Lizisowa 2009: 22). W niniejszym artykule poddano analizie czasowniki mówienia, które występują w funkcji metatekstowej, wprowadzającej mowę niezależną. Taka wypowiedź w sytuacji sądowej nabierała mocy sprawczej. *Verba dicendi* są sygnałem wprowadzającym akt lokucji

⁴ Pojęcie *metatekstu* rozumiem jako „wypowiedź o wyrażeniach językowych w ogóle” (Polański 1999: 106).

⁵ Jak podkreśla autorka, nie jest to zbiór zamknięty ze względu na nieostrość znaków językowych oraz tkwiący w języku potencjał twórczy. Za autorką przyjmuję następujące warunki, które musi spełnić czasownik, aby można go było włączyć w zakres czasowników mówienia: a) osobowy x w pozycji podmiotu; b) możliwe dopełnienie konstrukcji osobowym odbiorcą wypowiedzi x–a, czyli ‘x chce aby y wiedział / słyszał, że...; c) konstrukcję można uzupełnić wyrażeniami: *słowami, mówiąc, w te słowa* itp., to jest mową niezależną (Kleszczowa 1989: 19).

oraz współtworzą jednostkę komunikatywną, którą osoba występująca w sądzie miała w założeniu nadawcy naśladować jako wzorzec⁶. Jednostki te, prymarnie mówione, zostały świadomie przygotowane w formie pisanej w celu ujęcia ich w system norm prawnych oraz upowszechnienia.

Dalsza część pracy zostanie poświęcona następującym zagadnieniom szczegółowym: 1) w jaki sposób nadawca sygnalizuje wprowadzenie wzorca komunikatu mówionego do tekstu oraz 2) co zawiera wzorzec zachowania językowego.

Analiza zachowań językowych

Ogółem sytuację komunikacyjną badanych aktów mowy można opisać jako publiczną, formalną, interpersonalną i bezpośrednią. Występują one zawsze w obecności sądu. Relacja łącząca uczestników tych aktów jest niewspółrzędna. Pozostałe parametry wyznaczające sytuację są zróżnicowane. Pierwszy przykład ilustruje akt wnoszenia apelacji, będący elementem strukturalnym artykułu hasłowego: *Appellátia*. Intencją instytucjonalną aktu jest odwołanie się do wyższej instancji o ponowne rozpatrzenie sprawy. *Oratio recta* zostaje wprowadzona za pomocą frazy: *Appellować kto chce / ma mówić temi słowy*. Czasownik *apelować* oznacza zatem czynność mówienia. Lokucję sygnalizuje dodatkowo predykat powinnościowy *ma mówić temi słowy*. W ten sposób zostaje podkreślony normatywny charakter wypowiedzianej formuły. Adresat normy jest wyodrębniony zaimkiem *kto*. Kontekst wypowiedzi wskazuje, że wykonawcą aktu jest rzecznik, który zwraca się do sądu w imieniu strony. Inicjatywa należy do nadawcy, natomiast adresat występuje w roli słuchacza. Relacja ta jest nieodwracalna i nierównorzędna. Wypowiedź otwiera dostosowana do sytuacji forma wokatywna: *Panie Sędzia*. Tekst zawiera:

- a) wyjaśnienie powodu złożenia apelacji (*Sententia którą Ławnicy náleżli / nieprawiedliwa ieft*);
- b) nazwę apelanta i odczytaną na podstawie wiedzy o świecie informację o nadawcy komunikatu, który występuje przed sądem w roli pełnomocnika (*Principałowi memo / y mnie ná iego mieyfcu*);
- c) powołanie na prawo (*według wszelkiego prá|wá w którym siedzimy*);
- d) zapowiedź uzasadnienia wniosku (*y chce tego dowieść według práwá*);
- e) powołanie na prawo (*z czym |fię ciągne ná to mieyfce / z ktorego práwo náfze odnośić słufznie ma=|my*) (s. 13).

⁶ W zakres analiz włączono konstrukcje analityczne typu: *uczynić skargę temi słowy*, choć *de facto* mówienie opisuje w tym przypadku rzeczownik.

Kolejny przykład podaje wzór składania skargi w sytuacji, gdy sprawa nie jest znany z imienia. Zdanie wprowadzające akt lokucji jest w tym przypadku mniej kateryczne i brzmi: *tedy ták możefz żałować*. Nadawcą tej wypowiedzi nie jest osoba urzędowa. Adresata normy określa druga osoba liczby pojedynczej. Działanie językowe przysługuje aktorowi, czyli temu, który pozywa: „Pá=[nie Sędzia żałuję ná tego / y ukażefz go / tak żeby go Sędzia rozeznąć | mogł. Támże glo.” (s. 155). Wzór tego zachowania językowego uwzględnia również komunikację niewerbalną. Ponieważ nadawca nie może nazwać sprawcy, powinien wskazać sędziemu oskarżonego.

Podobnie, w sytuacji, gdy wybrany przez aktora rzecznik odmawia pełnienia tej funkcji, przekaz słowny ma być uzupełniony znakiem kinetycznym. Akt próby zapowiada formuła, w której określa się adresata działania językowego w trzeciej osobie liczby pojedynczej. Można z tego wnioskować, że wykonawca aktu nie jest bezpośrednim adresatem normy: „Jeřliby fie tego z uporu zbraniał / tedy on ma zafię do Sę=[dźiego mowić: Pánie Sędzia profzę o teg^o” (s. 380). Dalej następuje opis zachowania nadawcy i reakcji sądu oraz zapowiedź aktu pytania: „y ukaże go Sędziem / ták | aby go Sędzia mogł rozeznąć / á kiedy mu go iuż Sędzia dozwoli / tedy ma pytać: Poniewafz w wáfzym prawie ośiádłym ief / pytam | ná prawie / możeli fie tego zbránić / aby odemnie niemowił” (s. 380).

Działaniom językowym mogą towarzyszyć także zachowania o charakterze ceremonialnym, czyli skonwencjonalizowane czynności stanowiące oprawę aktu prawnego⁷. Na przykład w akcie wzdania, czyli przekazania majątku, sędzia ma żądać czapki od osoby oddającej majątność, a następnie włożyć ją na głowę nowemu właścicielowi dóbr na znak tego aktu. Następnie powinien udać się wraz z ławnikami do majątku, wziąć za rękę nowego właściciela i wypowiedzieć określoną formułę: „Potym Sędzia wźiawfzy go zá rękę / ma ták mowić. W ten dar ál=[bo imienie / ktoregoś u Sądu doftał / ia ciebie wwiązuie / y potwier=[dzam go ták iáko mi to z prává nakazano [...]” (s. 507).

Wprowadzenie aktu lokucji jest warunkowane nie tylko funkcją społeczną uczestników interakcji, lecz także płcią, co ilustruje kolejny przykład. Celem komunikacyjnym aktu jest prawne wydanie potomkom tak zwanych dóbr wiennych w sytuacji, gdy sama zainteresowana nie może ich należycie zabezpieczyć z powodu biedy:

Mařz wie=[dzieć / iefliby biaległowie dobrá iákie w wienie náznáczone były / á | onáby dla niedoftátku opátrować ich niemogła. Ma iść do Sędzie[go przy zágáionym prawie / gdzie ony dobrá leżą / y ma opowiedzieć | potrzebę fwą / w te álbo w tákíe fłowá (s. 457).

⁷ W badanym zabytku czynności te określa się jako ceremonie: „Te Ceremonie około wzdania dziedźictwá pořfży z uftaw ludz=[kich” (s. 508).

Kobieta mówi we własnym imieniu⁸, jednak nie ona jest adresatem tej normy. Nadawca zwraca się do czytelnika książki, który ma pouczyć białogłową, jak powinna się zachować w sądzie. Wzór wypowiedzi brzmi:

Pánie Sędzia ia prze niedo=|ftátek niemogę dobr tych / ktore mi fą ná opátrenie żywotá dárowá=|ne / opátrować. A iżby prze uboftwo me / ktoregom gotowá dowieść / |iáko mi z práwá nákazano będzie / dobrá te fpuftofzone być mogły; | przeto pytam ná práwie / y profzę o náukę / co z temi dobry czynic / y iá=|ko fobie poftąpić mam / áby to práwu memu niezkodźiło (s. 469).

Następnie adresat książki poznaje odpowiedź sądu wyrażoną w mowie zależnej: „Skażą / że | takowe dobrá powinni potomkowie wyzwolić / y od niey wykupić” (s. 469) oraz opis potencjalnych działań krewnych:

Czego iefliby fie zbraniáli / tedy ie może żoná náiać komu chce. wfzák=|że iefliby dziedzic chciał dáć ten czynfz / coby infzy dał / tedy ono imie=|nie bliższy trzymać zá czynfzem. Czego iefliby fie zbraniáli / tedy one | dobrá Sądownie przy bytności ich (do czego z przyzwoleniem Sę=|dżiego y Lawnikow obwiefzczeni będą) fzacowane być máią (s. 469).

Opór krewnych wymusza kolejne działania słowne zapowiedziane formułą:

A ie=|fliby fie iefzcze y fzacunku zbraniáli / tedy ma páni pytać ná práwie / y | prościć o Decret / poniewafz mnie do tego potrzebá / á zwłafzczá ubo=|ftwo ciśnie / że tych dobr záttrzymać niemogę / á potomkowie ich / áni| zá czynfzem trzymać / áni wykupić chcą / co Sędziem y Lawnikom | iáwno / co dáley z tym czynić ma / áby to nie było fzkodno práwu iey: Tedy iey práwo nákaże (s. 469).

Cytowane przykłady pokazują, że akty illokucyjne układają się w bloki. W ramach jednego artykułu hasłowego mogą wystąpić różne działania werbalne typu: skarga, pytanie, pozwanie, prośba. Niektóre opisy zachowań sądowych są bardzo rozbudowane, czego przykładem jest dwunastostronicowy artykuł pt. *Gieradá*. Adresat normy prawnej jest dokładnie instruowany, jak ma reagować na różne możliwe sytuacje sądowe:

Gdy tedy kto u Sądu fpráwe mieć ma o gieráde / po śmierci czy=|iey przepádłá / tedy ták ma poftępować. || Naprzod ma przydz z rzecznikiem do Sądu / á Rzecznik uczyniwszy | oprawy prawne / ma ták mowić: **Stoi tu przed Sądem wafzym | Páni B. Y ta rzecz iey fpráwuiąc / z tą uczciwością ktora Sądowi | przyftoi / tá przez mie żaluie / że iey bába / šioftra / mátká / albo ktorakol=|wiek przyziaciołka krewna / umará / y zoftáwiłá gieráde / do ktorey fie | oná práwem ciągnie / y proši o Sądowy decret / iáko ma w tym we|dług práwá poftąpić / áby miałá zupełne práwo. Skażą / że tego ma | dowieść famotrzecia / z blizżemi fwemi krewnymi po mieczu / potym | ták poftąpi. Tá to páni B. dáłá pozwác do Sądu wáfzego / P. má=|iác przeciwo niemu nieco práwem czynić / potym Sędzia fpyta flú=|gi / iefli go pozwáł: Co gdy**

⁸ W większości przypadków prawo nakazywało białogłowie działanie przez pełnomocnika.

flugá zezna / za fie Rzecznik ma fie przy=**powiedzieć** na ftrone pozwáną / chcąc nań żałobe położyć / iefliby fta=**nał**. A iefli nie ftanie / tedy ma żądać decretu poſpoliteg^o / który ná tych | ktorzy do Sądu nieftaią / wychodzi: á iefli iefzcze nie przydzie / poki | decret wyrzeczon niebędzie / tedy ma ták dálej poftąpić / **páni B. dala | pozwać do Sądu wáfzego P. który nieftanáł | y poſpolity decret iuż | nań wyfzedł** / ácz iuż niemam wypuścić żaloby / **y námienić, o co ieft | pozwan:** y fkaże Sędzia że to może uczynic (s. 137).

Nadawcą komunikatu jest rzecznik działający w imieniu kobiety. Przykłady ilustrują funkcjonowanie tych wypowiedzi jako modeli. Wskazują na to: symboliczne określenia osób (*N, P, Pan P, Pani B*) lub zbiory nazw, z których należy wybrać jeden wariant, na przykład: *bába / śioftra / mátká / albo ktorakol=***wiek przyjaciółka krewna / umarlá** (s. 137), *plác / dom / álbo dziedźctwo* (s. 507). Są też inne sygnały wskazujące na umowność elementów zdania, na przykład: *dom leżący / **tám á tám*** wraz z informacją metatekstową w nawiasie (*mięfće miánuiąc*) (s. 507).

W większości podane wzory zachowań językowych dotyczą roli obrońcy, prokuratora i innych osób występujących samodzielnie przed sądem. Rzadziej podmiotem działania językowego są sędzia lub ławnicy, na przykład: „gdy Sędzia takimi flowy | przeciwko niemu fkaże: Ja tobie zábrániam opieki dla ofzukánia kto|reś uczynił” (s. 288). Wypowiedź ta jest werdykatywną. Jej zaistnienie w określonej rzeczywistości zmieni sytuację normatywną oskarżonego, który nie tylko straci opiekę prawną nad dzieckiem, lecz również zostanie pozbawiony czci.

W tym miejscu warto dodać, że przytoczenia wypowiedzi występują też w zabytku w celu ułatwienia adresatowi dzieła pojęcia normy prawnej, na przykład: „A tu mafz wiedzieć / iż odpowiedz żadna nieieft / gdy obwiniony † | u Sądu nieftoi / y poki † ná żałobę áctorowę directe odpowiedzieć nie=**będzie**” (s. 279). Wprowadzenie mowy niezależnej jest wówczas sformułowane w trybie przypuszczającym:

Jáko gdybyś ty ná mié żałował o dziefięć grzywien / á iabym | powiedział: Pánie Sędzia / poniewafz y on / y ia ieftefmy iedneg^o prá=**wa** / iedney Jurifditiey / pytam ná práwie / iefli ná mié flufznie y we=**dług** práwá w náfzey Jurifditiey żałować niema / á nie tu: Gdy ták | rzece / iefzcze nieodpowieda. Abowiem poki fie kto broni / áby nie od=**powieda**ł / poty odpowiedzi żadney nie czyni / áż kiedy fie do długu | álbo przyzna / álbo záprzy / tám iuż odpowiedać pocżyna (s. 279).

W ten sposób nadawca uczy też adresata argumentacji prawnej:

Spytałby tu kto podobno: Jefliby kto dowiodł / żeś mu u Sądu dziedźctwo po fobie przyobiecał / będzieli miał prawo do niego: **Od=powierz że będzie:** bo ták ártykuł ktorzy w ręku mafz / mowi: A cokol=**wiek** prawem opátrzone / temu fie przeciwić żadne niema. Gdyż y Cefarz każdy tego chce / częgo prawo pozwala (s. 122).

Wnioski

Wprowadzenie wzorca zachowania językowego nadawca sygnalizuje formułą z użyciem czasowników werbalnych: *żałować, przysiądź, prosić, pytać, odpowiadać, skazywać, postąpić*. W miejsce *verba dicendi* używa też form analitycznych typu: *położyć żalobę, uczynić skargę, uczynić odpowiedź, mieć odpowiedź*. Zdania te charakteryzuje różny stopień dyrektywności wskazujący na możliwość lub konieczność naśladowania wzorca. Potencjalność działania według podanego schematu wyraża wykładnik modalny wraz z bezokolicznikiem, na przykład: *może odpowiadać* lub tryb przypuszczający: *powodnaby strona mówiła, onby na to odpowiedź taką uczynił*. Nakaz wyraża czasownik *mieć* w trzeciej osobie liczby pojedynczej oraz bezokolicznik, na przykład: *ma tak mówić*. Wskaźnikiem lokucji jest również imiesłów, na przykład: *potym rzecznik położy żalobę, mówiąc* oraz wyrażenia *temi słowy, temi albo takimi słowy*. W XVI wieku możliwe było również wprowadzenie mowy niezależnej za pomocą spójnika *że*: *może przysiądź, że w wywołaniu, w którym wpadł nie chce trwać dalej, tak mi Panie dopomóż* (s. 19). Niektóre zdania zawierają informację o zakresie zastosowania aktu lokucji, na przykład: *jeśliś gwałtownika swego pojmał, a imienia jego nie wiesz, tedy tak możesz żałować*. Pod względem strukturalnym jest to jednostka składająca się z dwóch części: a) ze zdania metatekstowego ukonstytuowanego czasownikiem mówienia lub funkcjonalnie równoważnym wyrażeniem analitycznym opisującym mówienie; b) ze wzoru lokucji, czyli aktu mowy, który tworzy performatywny czasownik mówienia o mocy illokucyjnej.

Wzorzec zachowania zawiera składnik społeczny aktu, są to: pełniona funkcja, płeć, ranga osób względem siebie, oraz składnik fizyczny: liczba uczestników aktu mowy, kolejność czynności, właściwości przestrzeni, w której zachodzi komunikacja. Jest to przekaz wielopłaszczyznowy realizowany za pomocą kilku kodów. Oprócz komunikatu werbalnego adresat otrzymuje informację o kodzie kinezycznym, na przykład: ruch ręki, skinięcie głową, zmiana położenia ciała względem uczestników interakcji, a także o symbolicznych formach gwarantujących fortunność aktu.

Przeprowadzona analiza unaocznia, że dzieło Szczerbica miało nie tylko szkolić w zakresie norm prawnych, lecz także zachowań językowych dopasowanych do sytuacji sądowej. Dzięki temu książka mogła mieć istotny wpływ na kształtowanie się kompetencji komunikacyjnej uczestników interakcji w sferze prawnej. Tezę wzmacniają okoliczności użycia języka: odpowiedź na potrzebę społeczną, zorganizowany i publiczny charakter działania sądów, autorytet Szczerbica wsparty protekcją Zamoyskiego, rozpowszechnienie dokumentu w formie druku i udostępnienie dzieła Polakom nieznającym języków obcych.

Literatura

- Abel T., 1977, *Podstawy teorii socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., 2009, *Historia ustroju i prawa polskiego*, wyd. 6, Lexis Nexis, Warszawa.
- Borawski S., 2000, *Wprowadzenie do historii języka polskiego. Zagadnienia historyzoficzne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Estreicher K., 1934, *Bibliografia polska. Stulecie XV–XVIII w układzie abecednym*, cz. III, t. XIX (XXX), Nakład Akademii Umiejętności, Kraków.
- Estreicher S., 2000, *Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy*, red. S. Grodziski, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kleszczowa K., 1989, *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Lizisowa M.T., 2009, *Performatywne wypowiedzi prawne w aspekcie lingwistyki tekstu*, w: *Prawo i język*, red. A. Mróz, A. Niewiadomski, M. Pawelec, Linqua Juris, Warszawa, s. 19–36.
- Polański K. (red.), 1999, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Szczerbic P., 1581, *Speculum Saxonum albo Prawo Saskie i Majdeburskie...*, Lwów (Zakład Narodowy im. Ossolińskich, sygnatura oryginału XVI.F.4334, online: www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication?id=10356&from=&dirids=1&tab=1&lp=3&QI=, dostęp: 1 IV 2017).
- Uruszczak W., 1979, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Streszczenie

Formuły z udziałem verba dicendi sterujące zachowaniami językowymi odbiorcy w Zwierciadle saskim Pawła Szczerbica (XVI wiek)

Artykuł jest poświęcony zachowaniom językowym warunkowanym funkcjonalnie. Bazę materiałową stanowi *Speculum Saxonum albo Prawo Saskie y Magdeburskie* Pawła Szczerbica z XVI wieku. Celem pracy jest wyjaśnienie, w jakim zakresie dokument ten mógł oddziaływać jako wzór komunikowania się w obrębie polskiej wspólnoty narodowej determinowanej prawnie. Analiza włącza się w nurt badań socjolingwistycznych i pragmatycznych. Jej przedmiotem są formuły z użyciem *verba dicendi*, które narzucają uczestnikom postępowania sądowego określone zachowanie językowe. Wprowadzenie wzorca zachowania językowego nadawca sygnalizuje formułą z użyciem czasowników werbalnych, na przykład: *prosić, pytać, odpowiadać, skazywać*. Z przeprowadzonych badań wynika, że wzorzec ten zawiera: składnik społeczny aktu (pełniona funkcja, płeć, ranga osób względem siebie) oraz składnik fizyczny (liczba uczestników aktu mowy, kolejność czynności, właściwości przestrzeni, w której zachodzi komunikacja).

Jest to przekaz wielopłaszczyznowy realizowany za pomocą kilku kodów: werbalnego i kinezycznego. Oprócz tego adresat otrzymuje informację o symbolicznych formach zachowań gwarantujących fortunność aktu.

Słowa kluczowe: *verba dicendi*, wzór zachowania językowego, pragmatyka, *Zwierciadło saskie*, Paweł Szczerbic

Summary

Formulas with verba dicendi controlling the language behaviour of the recipient in the Saxon Mirror by Paweł Szczerbic (16th century)

The paper is devoted to language behaviour functionally conditioned. The material base is *Speculum Saxonum* or *Práwo Sáskie y Magdeburskie* by Paweł Szczerbica from the 16th century. The aim of the paper is to explain to what extent this document could have influenced as a pattern of communication within the Polish national community determined by law. The analysis is integrated into the current of sociolinguistic and pragmatic research. Its subject is *verba dicendi* formulas, which impose certain linguistic behaviour on participants in court proceedings. Introducing the language behaviour pattern the sender signals a formula using verbal verbs, e.g.: *request, ask, answer, condemn*. The conducted research shows that the pattern includes the social component of the act (function, sex, the rank of the person with respect to each other) and the physical component (number of participants in the act of speech, sequence of activities, properties of space in which communication occurs). This is a multi-faceted message implemented with several codes: verbal and kinesic. In addition, the recipient receives information about the symbolic forms of behaviour that guarantee the fortune of the act.

Key words: *verba dicendi*, linguistic pattern of behaviour, pragmatics, *Saxon Mirror*, Paweł Szczerbic